

Auctoritates ethicorum Jana z Ząbkowic († 1446): autor, charakter tekstu i wykorzystane źródła (od *translacio arabica* do Akwinaty)

Słowa kluczowe: Jan z Ząbkowic, Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, *Auctoritates ethicorum*, Tomasz z Akwinu, Albert Wielki, Herman Niemiec, *Summa Alexandrinorum*, historia filozofii średniowiecznej, XV wiek, dominikanie, wrocławski klasztor dominikański

Textus

W XV stuleciu *Etyka nikomachejska* Arystotelesa była przedmiotem wykładów zarówno na uniwersyteckich wydziałach *atrium*, jak i w szkołach zakonnych różnego szczebla. Zarówno w wykładach uniwersyteckich, jak i w studiach zakonnych, zwłaszcza dominikańskich, podstawowym punktem odniesienia w wykładzie etyki był komentarz Tomasza

z Akwinu *Sententia libri ethicorum*¹. Obok św. Tomasza najważniejszymi autorytetami w odniesieniu do *Etyki*, byli: mistrz Akwinaty św. Albert Wielki – autor dwóch komentarzy (parafrazy i komentarza w formie kwestii) – oraz komentatorzy XIV stulecia, Jan Burydan i franciszkanin Gerald Odonis. Do Tomasza nawiązywali na polu etyki rów-

Dr hab. Marcin W. Bukała, prof. w Zakładzie Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, redaktor naczelny czasopisma „Prakseologia”.

¹ O roli tekstów Akwinaty w edukacji i piśmiennictwie dominikańskim tego wieku zob.: S. Swieżawski, *Studium św. Tomasza u dominikanów w XV wieku*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 17 (1969) 1, s. 19-39; J. B. Korolec, *Studium generalne dominikanów klasztoru Świętej Trójcy w Krakowie*, w: *Dominikanie w środkowej Europie w XIII-XV wieku*, red. J. Kłoczowski, J. A. Spież, Poznań 2002, s. 173-186.

niez ci, którzy w wielu punktach odchodzili od jego drogi w innych dziedzinach. Do takich komentatorów zaliczał się między innymi autor najbardziej rozbudowanego krakowskiego komentarza do *Etyki*, Paweł z Worczyna, który w wielu aspektach szedł raczej drogą Burydana².

Oprócz wymienionych komentarzy nawiązywano również do dwóch tekstów, przełożonych przez Hermana Niemca z arabskiego: do komentarza autorstwa Averroesa (a dokładnie do komentarza średniego tego autora)³ oraz tzw. streszczenia aleksandryjskiego (*Iḥtišār al-Iskandarānīyī*), przełożonego jako *Summa Alexandrinorum*⁴. Jak poka-

zę dalej, ten ostatni tekst jest również – pod nazwą *translacio arabica* – cytowany w interesujących nas *Auctoritates ethico-rum*.

We wrocławskim zbiorze rękopisów poddominikańskich – stanowiącym najlepiej zachowaną kolekcję poddominikańskich manuskryptów późnośredniowiecznych w Polsce⁵ – zachowały się, w rękopisie IV Q 52, obszerne komentarze-streszczenia pism, należących do filozofii praktycznej Arystotelesa, tzw. *auctoritates: Auctoritates politicorum, Auctoritates yconomicorum, Auctoritates ethico-rum* i *Auctoritates rethoricorum*. Tekstem na temat *Polityki* poświęcił niegdyś więcej uwagi Paweł Czartoryski⁶. Charles

² J. Rebeta, *Komentarz Pawła z Worczyna do „Etyki nikomachajskiej” Arystotelesa z 1424 r. Zarys problematyki filozoficzno-społecznej*, Wrocław 1970, passim.

³ Zob. J. B. Korolec, *Komentarz średni Averroesa do „Etyki nikomachejskiej” Arystotelesa*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska, sectio F”, 45 (1990), s. 92-107 (przedruk w: tegoż, *Wolność, cnota, praxis*, wybór i opracowanie M. Olszewski, Warszawa 2006, s. 37-46). Wydanie krytyczne części łacińskiego przekładu komentarza opublikował ostatnio Frederique Woerther. Natomiast Hubert Tullon opracował transkrypcję opartą na wydaniach drukowanych z 1483, 1521 i 1550 (dostępna m.in. na stronach Academia.edu).

⁴ Korzystałem z edycji: *Manuscript Admont 608 and Engelbert of Admont. Appendix 14: Summa Alexandrinorum*, ed. G. B. Fowler, „Archives de histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age” 49 (1982), s. 195-252 (oparta głównie na rkpsie Admont, Bibl. des Benedictinerstift 608, z uwzględnieniem rkpsu Oxford, Bodleian Libr. Canon. class. lat. 271); por.: C. Marchesi, *La „Etica Nicomachea” nella tradizione medievale (documenti ed appunti)*, Messina 1904, s. 105-118 i s. LXI-LXXXVI (starsza transkrypcja tekstu oparta na rkpsie Firenze, Bibl. Med. Laurenziana, Plut. 89, inf. 41); D. M. Dunlop, *The Arabic Tradition of the “Summa Alexandrinorum”*, „Archives de histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age” 49 (1982), s. 253-263; M. Th. D’Alverny, *Remarque sur la tradition manuscrite de la Summa Alexandrinorum*, tamże, s. 265-272; „Hermannus Alemannus v. 1240, m. 1272/1273 — Liber Ethicorum (Summa Alexandrinorum)”: *Mirabile. Archivio digitale della cultura medievale*, URL: <https://www.mirabileweb.it/title/liber-ethicorum-title/22352>. Ostatnio ukazała się nowa edycja tekstu: *La „Summa Alexandrinorum”. Abrégé arabo-latin de l’Éthique à Nicomaque d’Aristote. Édition critique, traduction française et introduction*, ed. & transl. F. Woerther, Leiden-Boston, Brill 2020 — jednakże, oddając niniejszy tekst do druku, nie miałem jeszcze do niej dostępu.

⁵ O wrocławskiej bibliotece dominikańskiej zob. M. W. Bukała, *Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w późnym średniowieczu*, Wrocław 2004, s. 145-159; por. wcześniejsze publikacje A. Świerka i K. Zawadzkiej tam cytowane.

⁶ P. Czartoryski, *Wczesna recepcja „Polityki” Arystotelesa na Uniwersytecie Krakowskim*, Wrocław 1963, s. 29-34; por. tegoż, *Quelques éléments nouveaux quant au commentaire de Gilles de Rome sur la Politique*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum”, 11 (1963), s. 43-48.

Lohr w swoim zestawieniu łacińskich komentarzy do pism Arystotelesa⁷ przyjął, za Gabrielem Löhrem i Czartoryskim, że autorem tych kompilacji łacińskich przekładów tekstów Stagiryty i fragmentów komentarzy średniowiecznych autorytetów był Jan Braxiatoris z Ząbkowic (zm. 1446)⁸, spod którego ręki wyszedł w całości jedyny rękopis zawierający *Auctoritates*. Na karcie ochronnej kodeksu bibliotekarz konwentu św. Wojciecha zamieścił po śmierci Jana notę⁹:

Iste libellus est de relictis Venerabilis Patris Fratris Johannis de Franckensteyn Magistri arcium et Sacre theologie professoris, quondam provincialis Provincie Polonie, et de scriptura manus eius, pro conventus Wratislaviensis in perpetuum.

Tylko część z interesującej nas parafrazy Arystotelesowych dzieł z dziedziny filozofii praktycznej została wydana. *Auctoritates yconomicorum* wydała Anna Słomczyńska¹⁰, a autor niniejszego tekstu wydał fragment z *Auctoritates ethicorum*, przedstawiający analizę wymiany ekonomicznej z księgi V (odpowiadającej wierszom 1132b, 22-1134a, 16 z edycji Bekkera)¹¹.

Należące do biblioteki Jana z Ząbkowic *Auctoritates* musiały być przez niego w jakimś zakresie wykorzystywane w dominikańskich studiach prowincjalnych we Wrocławiu¹², jak również w okresie regensury w Krakowie. W tej perspektywie tekst może być porównywany z innymi komentarzami do *Etyki* studiowanymi w krakowskim środowisku uniwersyteckim, do których

⁷ Ch. Lohr, *Medieval Latin Aristotle Commentaries: „Jacobus – Johannes Juff”*, „Traditio” 26 (1970), s. 135-216, zob. s. 159-160;

⁸ O samym autorze i jego innych dziełach zob. monografię: A. Zajchowska, *Między uniwersytetem a klasztorem. Biografia i spuścizna pisarska Jana z Ząbkowic (†1446)*, Warszawa 2013; a także w pracach: G. Löhr, *Die Dominikaner an der Leipziger Universität*, Vechta - Leipzig 1934, s. 21-25; tegoż, *Breslauer Dominikaner des 15 Jahrh. auf auswärtigen Hochschulen*, „Archivum Fratrum Praedicatorum”, 13 (1943), s. 162-178; J. Triška, *Literární činnost předbuisité Univerzity*, Praha 1967, s. 134; K. Wójcik, *Jana Frankensteina Rekomendacja brata Hermana OP wraz kwestią dyskutowaną z okazji nadania Hermanowi doktoratu z teologii na Uniwersytecie Krakowskim*, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN” t. 18 (1974), s.13-52; T. Kaeppli, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, t. II, Roma 1970, s. 387-389; P. Kielar, *Jan z Ząbkowic, dominikanin, magister teologii*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, t. I, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 423-456; B. Chmielowska, *Jana Frankensteina traktat „De modo peragendi Divinum officium in die parasceues Domini”*, „Przegląd Tomistyczny” 6-7 (1997), s. 394-442 (z edycją tekstu); M. W. Bukała, *Zagadnienia ekonomiczne....*, s. 180-186; tegoż, *„Oeconomica mediaevalia” of Wrocław Dominicans. Library and Studies of Friars, and Ethical-economic Ideas: the Example from Silesia*, Spoleto 2010, s. 62-64; o opracowaniach sprzed 1800 r. zob. dalej przyp. 23.

⁹ Wrocław, Bibl. Uniw. Wrocł., rkps IV Q 52, karta ochronna; w cytatach z rękopisów zachowano pisownię oryginalną. Mikrofilm rękopisu jest dostępny w bibliotece cyfrowej, <URL: <https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/39488>>, dostęp: VIII. 2022.

¹⁰ A. Słomczyńska, *Joannis Frankensteini commentarium in Oeconomica Aristotelis*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 32 (1995), s.101-108.

¹¹ Bukała, *Zagadnienia ekonomiczne....*, s. 232-244; zob. analizę tekstu, *tamże*, s. 205-210; por. tegoż, *„Oeconomica mediaevalia” of Wrocław Dominicans....*, s. 101 i 114.

¹² Bukała, *Zagadnienia ekonomiczne....*, s. 186.

należał między innymi komentarz Pawła z Worcestera¹³. W tym samym rękopisie Jan wpisał fragmenty – m.in. dotyczące *Etyki* – znacznie krótszego

tekstu *Parvi flores*, zwanego też *Auctoritates breves et communes* (przypisywanego franciszkaninowi Janowi z Fonte¹⁴).

Auctor

Jan z Ząbkowic (wg autografu: „Frater Johannes de Franckenstein”¹⁵) był synem ząbkowickiego słodownika (stąd przydomek „Braxiatoris”). We wcześniejszym okresie życia związany był z uniwersytetami w Pradze, Lipsku i Krakowie. Na mistrza *artium* był promowany w Pradze w 1398 roku, gdzie potem był bakałarzem teologii. Z okresu praskiego pochodzi zapewne rękopis zawierający interesujące nas *Auctoritates*. Najprawdopodobniej po promocji na mistrza teologii w Lipsku Jan wstąpił do Zakonu Kaznodziejskiego (choć według Josefa Třišky mogło to mieć miejsce już w Pradze¹⁶). Był potem wikariuszem genera-

ła we Wrocławiu (1417–1419), regensem dominikańskiego studium generalnego w Krakowie (1419–1426¹⁷), inkwizytorem w diecezji wrocławskiej (1429–1444), prowincjałem Prowincji Polskiej (1431–1433), a potem, do końca życia, znów wikariuszem we Wrocławiu, odpowiedzialnym za reformę obserwancką¹⁸.

Zgodnie z poglądem przyjętym przez badaczy rękopisu – jak Paweł Czartoryski¹⁹, Bożena Chmielowska²⁰ autor niniejszego tekstu (będący wydawcą fragmentu *Auctoritates ethicorum* z księgi V)²¹ i wreszcie Anna Zajchowska, która sporządziła najnowszy opis rękopisu²² – należy przyjąć, że autorem *Auctoritates*

¹³ Stan wiedzy o tych komentarzach wzbogaciła niedawno Magdalena Plotka, zob. tejeż, *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku*, Warszawa 2016.

¹⁴ Ed. J. Hamesse, *Les "Auctoritates Aristotelis": un florilège médiéval étude historique et édition critique*, Louvain 1974; tejeż, *Johannes de Fonte - compilateur des "Parvi flores": le témoignage de plusieurs manuscrits de la Bibliothèque Vaticane*, „Archivum Franciscanum Historicum” 88 (1995) 3–4, s. 515–531. Wcześniej tekst przypisywano Walterowi Burleyowi.

¹⁵ Wrocław, Bibl. Uniw. Wroc., rkps IV Q 191, k. 117v.

¹⁶ Třiška, dz. cyt., s. 134.

¹⁷ Datacja podana przez Macieja Zdanka, por. tegoż, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Kraków 2005, s. 166.

¹⁸ Zob. biogramy: Kielar, dz. cyt.; Zajchowska, dz. cyt., s. 24–42.

¹⁹ Czartoryski, *Średniowieczna recepcja...*, s. 29–34; tegoż, *Quelques éléments*, s. 43–44 (w opisie rękopisu).

²⁰ Chmielowska, dz. cyt.

²¹ Bukala, *Zagadnienia ekonomiczne...*, s. 185–186 i 232–333; tegoż, „*Oeconomica mediaevalia*” of *Wrocław Dominicans...*, s. 62 i 114.

²² Zajchowska słusznie zwraca uwagę, że opisie rękopisu zamieszczonym przeze mnie przy częściowej edycji *Auctoritates ethicorum* (Bukala, *Zagadnienia ekonomiczne...*, s. 233–234) niektóre *excerpta* z tekstów innych autorów spisane w kodeksie Bibl. Uniw. Wrocł. IV Q 52 przez Jana z Ząbkowic są bez uzasadnienia przypisane mu jako autorowi. Chodzi m.in. o dotyczący *Etyki* fragment z *Parvi flores* zapisany na s. 355–356. Ze względu na pewne modyfikacje tekstu nie dołączyłem wówczas tej kopii *Parvi flores* do innych wskazanych tam przeze mnie kopii tekstu w XV-wiecznych

ethicorum (podobnie jak *Auctoritates politiorum*, *Auctoritates yconomicorum* i *Auctoritates rethoricorum*) był właśnie Jan z Ząbkowic. Nie jest to jednak jednoznacznie dowiedzione. Nie można wykluczyć, że chodzi o kompilację sporządzoną przez anonimowego autora, np. praskiego. Jak podkreślał Paweł Kielar, tradycja dominikańska nie przypisywała Janowi autorstwa *Auctoritates* opartych na Arystotelesowych pismach z filozofii moralnej, widząc w nim za to autora komentarza do *Sentencji* Piotra Lombarda, który to komentarz nie został jednak dotychczas odnaleziony. O komentarzu do Arystotelesowych ksiąg filozofii moralnej milczy inskrypcja na znajdującym

się niegdyś w klasztorze, a obecnie zaginionym, obrazie Jana, której treść odnotował (w skróconej wersji) pierwszy historyk wrocławskich dominikanów i pierwszy przeor konwentu św. Wojciecha po jego odrodzeniu u schyłku XVI wieku, Abraham Bzowski²³:

Fr. Iohannes Frankstenius [...]. Scripsit nonnulla doctrinae suae monumenta egregia, videlicet lecturam super Genesim, Exodum, Leuiticum, Numeros et Deuteronomium, Super Quattuor libros Sententiarum; Sermones magistrales ad clerum de tempore et de sanctis per totuum annum, cum pluribus aliis, Tractatum de officio inquisitionis, Tractatum de imitatione Christi, et alia multa.

Lectio & fontes

W dalszej części niniejszego artykułu chciałbym skupić się na samym tekście i sposobie wykładu Arystotelesowej *Etyki*. Czartoryski określił *Auctoritates* streszczeniem²⁴. Dokładna analiza pokazuje, że wybrane fragmenty tekstu *Etyki* cytowane są dosłownie, a inne pa-

rafrazowane; niektóre są zastąpione lub uzupełnione fragmentami z *Sententia libri ethicorum* Tomasza z Akwinu, komentarza-parafrazy Alberta Wielkiego (tzn. chronologicznie drugiego komentarza tego autora) albo *Summy Alexandrinorum (translatio arabica)*²⁵. Bizańtyń-

wrocławskich rękopisach dominikańskich (Bib. Uniw. Wrocł., rkps IV Q 4, IV Q 55, I Q 348). Poprawną identyfikację tego tekstu podałem jednak w książce opublikowanej w jęz. angielskim kilka lat przez ukazaniem się jej monografii Zajchowskiej, a przez nią pominiętej (Bukała, „*Oeconomica mediaevalia*”..., s. 114; ponadto oprócz wymienionych czterech rękopisów uwzględniłem tam również w międzyczasie zidentyfikowaną kopię *Parvi flores* w kodeksie Bibl. Uniw. Wrocł. I F 659). Warto też podkreślić, że autorstwo *Parvi flores* jest przypisywane franciszkaninowi Janowi z Fonte, czego nie podaje w opisie rkpsu A. Zajchowska, która zresztą nie uwzględnia pracy J. Hamesse z 1995 r. (por. wcześniej przyp. 14).

²³ A. Bzovius, *Propago D. Hyacinthi thaumaturgi Poloni, seu De rebus praeclare gestis in Prouincia Poloniae ordinis Praedicatorum Commentarius*, Venetiis 1606, s. 59-60 (na początku XVIII w. pełniejszą wersję inskrypcji zacytował śląski historyk Martin Hanke); zob. również: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, ed. J. Quéfif & J. Erchard, t. I, Parisiis 1719, cz. 2 s. 802.

²⁴ Czartoryski, *Wczesna recepcja „Polityki”*..., s. 31.

²⁵ O wkładzie Alberta zob.: O. Langholm, *Economics in the Medieval Schools. Wealth, Exchange, Value, Money and Usury according to the Paris Theological Tradition 1200-1350*, Leiden - New York - Köln, 1992, s. 178 n.; S. Piron, *Albert le Grand et le concept de valeur*, w: „*I beni di questo mondo*”. *Teorie*

ski filozof Eustratius – którego imię przypisane jest poglądom pochodzącym faktycznie od późniejszego Bizańczyka, Michała z Efezu – cytowany jest jedynie w ramach parafrazy zdania św. Alberta. Natomiast nie trafiłem dotychczas w tekście na odwołania do Jana Burydana czy Geralda Odonisa.

Tekst omawianych *Auctoritates* jest obszerniejszy od komentowanego tekstu Arystotelesowego (przynajmniej, gdy chodzi o *Etykę*), ale z drugiej strony bardziej zwięzły niż komentarze literalne, takie jak *Sententia libri ethico-rum* Tomasza. Wedle Anny Słomczyńskiej – która badała przede wszystkim *Auctoritates yconomicorum* – Jana z Ząbkowic wyróżnia na tle autorów innych *auctoritates* z ksiąg filozofii praktycznej Arystotelesa jasność wyводу i piękny styl²⁶. Zasadniczo jednak tekst *Auctoritates* obejmuje wybrane, najważniejsze według autora, zdania z tekstu *Etyki nikomachejskiej* w przekładzie Roberta Grosseteste’a (nazywanym też *translatio Lincolniensis*, od siedziby diecezji, której biskupem był tłumacz), wzbogacone o uwagi, zaczerpnięte w wielu przypadkach z któregoś ze wskazanych już trzech uzupełniających

źródeł (w kolejności częstości cytowania są to: komentarz Akwinaty, komentarz Alberta Wielkiego oraz *Summa Alexandrinorum*).

Co do samego przekładu z Arystotelesa, wydaje się, że zasadniczą podstawą jest *recensio pura* Roberta, a nie *recensio ab anonymo recognita*, gdyż przykładowo termin *contrapassum* w księdze V zachowany jest również w tych miejscach, w których w *recensio recognita* zastąpiony jest sformułowaniem *circa passum*²⁷. W innych miejscach Jan z Ząbkowic zastępuje jednak terminy obecne w przekładzie Roberta zamiennikami wprowadzonymi później przez Alberta, których znaczenie potwierdzał również autorytet Akwinaty. I tak pojęcie *iustitia directiva* zastąpione jest terminem *iustitia commutativa*²⁸.

W księdze IV w opisie cnoty szczerości znajdujemy cytaty z *Summa Alexandrinorum*. W przekładach Roberta Grosseteste’a cnota ta po łacinie określana jest jako *liberalitas*, a w przekładach Hermana Niemca z arabskiego w jednych miejscach jako *liberalitas*, a w innych – *largitas*²⁹. W analizowanym *Auctoritates* znajdujemy tylko termin *liberalitas*. Przy szczegółowym omówieniu tej cnoty cytowana jest

etico-economiche nel laboratorio dell'Europa medievale. Atti del convegno della Società italiana per lo studio del pensiero medievale (S.I.S.P.M.), Roma, 19-21 IX 2005, a cura di R. Lambertini e L. Sileo, Porto 2010, s. 131-155.

²⁶ Słomczyńska, dz. cyt., s. 102.

²⁷ Por. ks. V, 1132b, v. 24 wg numeracji Bekkera w obu redakcjach (Aristoteles Latinus, XXVI, 1-3, *Ethica Nicomachea*, ed. R.-A. Gauthier, Leiden-Bruxelles, 1972, s. 235, v. 22 & 326, v. 1 [translatio Lincolniensis: recensio pura] oraz s. 462, v.2-4 [translatio Lincolniensis: recensio recognita]).

²⁸ O Arystotelesowym pojmowaniu sprawiedliwości zob. też: M. Wesoly, *Aristotle's Conception of Justice as Equality*, "Eos" 77 (1989), s. 211-220; K. Kalka, *Sprawiedliwość i sprawności społeczne*, Bydgoszcz 1994.

²⁹ Zwłaszcza w łacińskim przekładzie napisanego przez Averroesa *Komentarza średniego do Etyki nikomachejskiej* (patrz wcześniej, przy. 3).

właśnie *Summa Alexandrinorum*, określane w tekście jako *translacio arabica*³⁰:

[Liberalis] neque curabit propria bona, scilicet tamquam bonum simpliciter³¹. Ex hoc tamen non sequitur quod ea negligat³². "Neque quibuslibet dabit" [AL]. Liberalis est semper habundare in dacione, "ut derelinquat sibi ipsi minora – non enim respicere debet ad seipsum" [AL]. Liberalis unde dicitur in **translacione arabica**, ut: "multorum possit subvenire inopie, modico victu nititur esse contentus in ipsa necessitate³³ [SA]. "Secundum substanciam" – in proporcione diviciarum – "liberalitas dicitur. Non enim pensatur in multitudine datorum, sed in dantis habitu" [AL] – id est in voluntate interiori. "Nichil prohibet liberaliorem esse minora dantem, si a minoribus det. Liberaliores esse videntur, non qui acquisiverunt, sed qui suscipere substanciam" [AL] – scilicet a parentibus – "inexpertis enim indigentie. Et omnes diligunt magis sua opera, ut parentes et poete" [AL].

Opublikowana w 2004 roku częściowa edycja książki V obejmuje między innymi fragment o różnorodności sztuk i zawodów, będącej warunkiem rozwoju wymiany gospodarczej. Jest on usytuowany pomiędzy opisem Arystotelesowego geometrycznego schematu „kwadratu wymiany” między rolnikiem a szewcem, a uwagami o roli pieniądza, który pełni funkcję miernika wartości, zastępującego potrzebę (*indigentia*) związaną z danym dobrem³⁴. We fragmencie tym podkreślone jest, że wymiana dokonuje się nie między wykonawcami tego samego zawodu, ale pomiędzy przedstawicielami różnych zawodów, którzy: (a) wzajemnie siebie potrzebują; (b) wnoszą do wymiany wkład różnej wartości, co wymaga zastosowania zasady geometrycznej a nie arytmetycznej. Zamieszczając tu ten fragment³⁵, zestawiam go z odpowied-

³⁰ Rkps Wrocław, Bibl. Uniw. Wrocław., IV Q 52, s. 81, kol. b (w tym rękopisie mamy numerację stron, a nie kart). AL, czyli *Aristoteles Latinus* oznacza cytat z przekładu Roberta, a SA – z *Summy Alexandrinorum*; wyróżnienia słów – M.W.B.

³¹ Por. Thomas de Aquino, *S. th.*, I, q. 5, 1.

³² Por. *Translatio Lincolniensis* (recensio pura): „Neque non curabit propria volens per hoc quibusdam sufficere” (Aristoteles Latinus..., s. 204, v. 6-7).

³³ Por. *Summa Alexandrinorum*: „Hylaris enim dator est largus et modico nititur esse contentus propria necessitate, ob hoc ut multorum possit inopie subvenire” (ed. *Manuscript Admont 608...*, 214 [V. „De modis liberalitatis”, I]); „ylaris igitur dator est largus et modico nititur esse contentus in propria necessitate ad hoc ut multorum possit inopie subvenire” (wyd. w: Marchesi, *La „Etica Nicomachea”...*, s. LVI).

³⁴ Temat średniowiecznej recepcji Arystotelesowego modelu wymiany ekonomicznej z V księgi *Etyki* był ostatnio szerzej podejmowany m.in. w pracach: O. Langholm, *Price and Value in the Aristotelian Tradition. A Study of Scholastic Economic Sources*, Bergen 1979; tegoż, *Wealth and Money in the Aristotelian Tradition*, Bergen 1983; tegoż, *Economics in Medieval Schools...* (zwłaszcza w rozdziałach poświęconych autorom komentującym Filozofa); J. Kaye, *Economy and Nature in the Fourteenth Century. Money, Market Exchange and the Emergence of Scientific Thought*, Cambridge 1998; Bukała, *Zagadnienia ekonomiczne...*, s. 67-72 i 83-93; tegoż, *Crucial scholastic concepts concerning the idea of economic value*, [w:] „*I beni di questo mondo*”..., s. 349-357; Piron, dz. cyt.

³⁵ Wrocław, Bibl. Uniw. Wrocław., rkps IV Q 52, s. 92, kol. b - 93, kol. a; *Etyka nikomachejska*, 1133a, 14-19 (wg numeracji Bekkera). Skrót AM oznacza nawiązania do Alberta Wielkiego; zdania w nawiasach kątowych są parafrazą tekstu źródłowego; wyróżnienia słów – M.W.B.; (Por. edycję fragmentu w: Bukała, *Zagadnienia ekonomiczne...*, s. 238-239; tekst jest w jednym miejscu poprawiony, słowa

nimi fragmentami komentarza Alberta Wielkiego w prawej kolumnie³⁶:

Nichil prohibet melius esse opus alterius quam alterius. Et oportet haec equari"; <alias omnes artes destruerentur> [AL]; „Non ex duobus medicis fit communicatio” [AL] – id est non semper communicant sibi mutuo sua opera duo homines unius artis – „sed ex medico et agricola” [AL] | – scilicet plerumque homines diversarum artium. <Unde secundum Eustratium nulla est civitas, in qua eadem est commutatio> „omnibus civibus eadem operantibus”; <quia si omnes eadem operantur, in operando erunt unum et non plures> [AM] – et unusquisque habens suum non indigebit alterius. „Indigentia vero humana multa et diversa requirit, que ab uno perfici non possunt”. <Et ideo oportet artifices esse alios et alios> [AM]; si debet esse communicatio et supplecio indigentie humane

Sicut enim dicit Eustratius, nulla civitatis commutatio fit in omnibus civibus eadem operantibus: quia si omnes eadem operentur, unusquisque habebit quod suum est, et in hoc omnes unum erunt. Indigentia autem humana multa requirit et valde diversa, quae ab uno perfici non possunt: sed oportet quod a multis multa fiant. [...]

In talibus nihil prohibet opus unius melius esse in valore quam opus alterius, et magnam habere differentiam secundum labores et expensam. Commutatio autem non fit nisi in aequalitate proportionis. Oportet igitur ea quae differentia sunt, aequari ad proportionem. Hoc autem et in omnibus artibus mechanicis est. Omnes enim destruerentur, si ille qui facit contractum secundum quantum et quale, non patitur a retribuente tantum et tale. Non enim ex uno genere artificum potest fieri civitas. Ex duobus enim medicis non fit communicatio, sed ex medico et agricola: et universaliter loquendo communicatio fit ex omnino alteris artificibus et non aequalibus secundum opera.

O ile u samego Filozofa nacisk jest położony na to, iż nierówność i różnorodność wymagają „geometrycznego”, „proporcjonalnego” sposobu wyrównania³⁷, o tyle Jan z Ząbkowic przede wszystkim podkreśla, że różnorodność wykonywanych zawodów jest warunkiem funkcjonowania wymiany ekonomicznej. Autor *Auctoritates* odchodzi więc częściowo od oryginalnej myśli Arystotelesowej zogniskowanej wokół pojęcia sprawiedliwości i jej działów oraz

odpowiadających im matematycznych zasad wyrównania. W tym przeniesieniu akcentów wyraźnie dostrzec można inspirację ujęciem Alberta Wielkiego.

Albert podjął tu myśl bizantyńskiego filozofa z XI wieku Michała z Efezu (którą przypisał Eustratiusowi, wcześnieśrodo-wiecznemu innemu autorowi bizantyńskiemu³⁸). Cytując [pseudo]-Eustratiusa za Albertem, Jan z Ząbkowic koncentruje się na podziale pracy, który jest związany z różnorodnością potrzeb

odczytane w edycji jako „secundum custodina est civitas” należy jednak odczytywać: „secundum Eustratium nulla est civitas”).

³⁶ Albertus Magnus, *Ethica*, lib. V, cap. IX (ed. Alberti Magni *Opera omnia*, ed. A. Borgnet, t. VII, Parisiis 1891), s. 357, kol. a-b.

³⁷ Stan badań na temat koncepcji ekonomicznych samego Arystotelesa omówiłem ostatnio w artykule: M. W. Bukala, *O niesłuszności deprecjonowania rozważań ekonomicznych Arystotelesa*, „Archiwum Historii Filozofii i i Myśli Społecznej” 64 (2019), s. 33–43.

³⁸ O Eustratiusie zob. Langholm, *Wealth and Money...*, s. 23–24.

ludzkich i który zarazem umożliwia trwanie *civitas*.

Choć Jan akcentuje społeczne znaczenie różnorodności w tym, co oferują różne *artes*, to jednak sam model wymiany gospodarczej i związanego z nią sprawiedliwego wyrównania postrzega bardziej w kategoriach wymiany darów między jednym producentem a drugim — i w tym względzie jest bliżej ducha samego Arystotelesa. Mniej interesują autora *Auctoritates* zagadnienia kształtowania się wartości dóbr czy wyrównania pomiędzy różnymi producentami w szerszym rynkowym wymiarze (*communiter*). Pomija zatem również, wskazany przez św. Alberta, aspekt, iż właściwe proporcjonalne wyrównanie w wymianie jest zarazem warunkiem pokrycia kosztów pracy, jak i innych wydatków (*in laboribus et expensis*), które związane są z działalnością przedstawicieli różnych zawodów w skali społecznej.

W dalszej części wywodu poświęconego wymianie gospodarczej (która również należy do wydanego fragmentu tekstu), przechodząc do zagadnienia

wartości ekonomicznej, Jan przywołuje uwagi św. Tomasza z *Sententia libri ethicorum* o różnicy między wartością ontologiczną a wartością *ad usum hominis*. Cytowane tu jest obrazowe Tomaszowe porównanie wartości myszy i perły. Te uwagi Akwinaty nawiązują do wcześniejszej myśli św. Augustyna³⁹. Autor *Auctoritates* silnie akcentuje względność pojęcia wartości ekonomicznej w perspektywie filozoficznej. Jest to zarazem względność tego pojęcia wartości (*ad usum hominis*), którego miarą jest pieniądz (*denarius*). Nie znajdziemy za to w tekście określeń pieniądza z *Summy Alexandrinorum*, które w specyficzny sposób utożsamiają go ze sprawiedliwością, gdzie mówi się, że pieniądz to *iustitia inanimata* czy *lex inanimata*⁴⁰.

Zestawienie dwóch wymienionych fragmentów ilustruje metodę pracy stosowaną w tworzeniu *Auctoritates ethicorum*. Pokazuje też, że głównymi punktami odniesienia są komentarze Tomasza i Alberta, a *Summa Alexandrinorum* ma dużo mniejsze znaczenie.

Podsumowanie

Wstępne studia nad tekstem *Auctoritates ethicorum* z rękopisu Jana z Ząbkowic⁴¹ — prowadzone w uwzględnieniu wyników wcześniejszych badań nad całą jego spuścizną — prowadzą do następujących spostrzeżeń:

I. Choć nie mamy zupełnej pewności, wydaje się uzasadniony dotychczas ugruntowany pogląd, przypisujący Janowi z Ząbkowic autorstwo *Auctoritates ethicorum*, podobnie jak spisanych w tym samym rękopisie i opracowanych w po-

³⁹ Por. Thomas de Aquino, *Sententia libri ethicorum*, V, lect. IX, n. 4 (por. Augustinus Hipponensis, *De civitate Dei*, XI, 16; Akwinata zamienił Augustynowe porównanie wartości konia i niewolnika na porównanie wartości myszy i perły).

⁴⁰ Por. *Summa Alexandrinorum*, V, „De virtute iustitie”, III (ed. *Manuscript Admont 608...*, s. 222).

⁴¹ Poprzedzające planowaną przez autora niniejszego artykułu edycję całości *Auctoritates ethicorum*.

dobny sposób *Auctoritates Polityki, Ekonomiki i Retoryki*.

II. Obok łacińskiego przekładu *Etyki* autorstwa Roberta z Grosseteste'a źródłami wykorzystywanymi w *Auctoritates ethicorum* były również *Sententia libri ethicorum* św. Tomasza oraz *Ethica* św. Alberta (komentarz-parafraza), a także – choć w znaczenie mniejszym zakresie – *Summa Alexandrinorum*, cytowana jako *translacio arabica*. Niektórzy wcześniejsi autorzy wspomniani są w tekście za którymś z wymienionych tu komentatorów dominikańskich, np. Eustratius – za Albertem (który przypisał mu cytowane przez siebie tezy późniejszego bizantyńskiego myśliciela, Michała z Efezu).

III. Nie ma zależności pomiędzy *Auctoritates ethicorum* a dotyczącym *Etyki* fragmentem florilegium *Parvi flores* (najprawdopodobniej autorstwa Jana z Fonte), którego kopię Jan z Ząbkowic zamieścił w tym samym rękopisie.

IV. Choć Jan z Ząbkowic przejawiał silne zainteresowanie tekstami pochodzącymi sprzed okresu rozkwitu scholastyki (z patrystyki – zwłaszcza pismami

Pseudo-Dionizego i św. Augustyna, a z XII w. – szczególnie św. Bernarda z Clairvaux i wiktorynów⁴²), nie przeszkadzało mu to jednak podążać głównie za Albertem Wielkim i Tomaszem z Akwinu na polu etyki. Był w to rys charakterystyczny dla części myślicieli działających w drugiej połowie XIV i w XV wieku, zwracających się ku tradycji przedscholastycznej, ale uznających wciąż Akwinatę za główny autorytet w etyce — rys, o którym pisał między innymi Zenon Kałuża w odniesieniu do Mateusza z Krakowa⁴³ (który przykładowo – jak pokazały już badania autora niniejszego artykułu – szeroko nawiązywał do Tomaszowej *Summy teologii* w swoim dziele *De contractibus/De translacione rerum temporalium*⁴⁴).

V. Autor *Auctoritates* łączy parafrazy i cytaty z wykorzystanych komentarzy z własnymi sformułowaniami, niekiedy w tych samych zdaniach, kładąc przez to akcent na wybrane punkty. Przywoływane są jednak przede wszystkim aspekty wspólne dla ujęć, które przedstawiają *doctor universalis* i *doctor angelicus*⁴⁵.

⁴² Pokazują to zwłaszcza rkpsy Bibl. Uniw. Wrocław., I Q 38 i I Q 44 (zob. opisy podane przez A. Zajchowską, dz. cyt., s. 321-340).

⁴³ Por. Z. Kałuża, *Metateologia Mateusza z Krakowa*, „Studia Mediewistyczne” XX (1980) 1, s. 19-90, passim.

⁴⁴ Złazcza do *S. th.*, II-II, q. 77; zob. Mateusz z Krakowa, *O nabywaniu i przekazywaniu dóbr: podstawowe pojęcia, lichwa i etyka kupiecka*, tekst łac. wydał, przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył M. Bukala, Kęty 2011 (*Ad fontes*, XXII) (zob. szczególnie pars II, tract. II).

⁴⁵ Być może dochodzi tu do głosu „swoisty wewnątrzakowny irenizm”, o którym pisał niegdyś Stefan Świeżawski (dz. cyt., s. 31). Precyzyjną odpowiedź dadzą tu dalsze badania na rękopisem *Auctoritates*.

***Auctoritates ethicorum* by John of Ząbkowice († 1446): the author, the features of the text, the quoted sources (from „translacio arabica” to Aquinas)**

Keywords: John of Ząbkowice, Aristotle, *Nicomachean Ethics*, *Auctoritates ethicorum*, Thomas Aquinas, Albert the Great, Herman of Germany, *Summa Alexandrinorum*, Dominicans, history of medieval philosophy, 15th century, Wrocław Dominican monastery

The article is dedicated to the abbreviation of *Nicomachean ethics* written by Wrocław Dominican John of Ząbkowice (in manuscripts: „Johannes de Franckenstein”). The text, titled *Auctoritates ethicorum*, is preserved in only one manuscript – Wrocław, Bibl. Univ. Wrocł., ms. IV Q 52, *scriptum per manus Johannis de Franckenstein* – together with *Auctoritates politicorum*, *Auctoritates yconomorum* and *Auctoritates rethoricorum*. The authorship of the texts is not certain, but in the previous works of historians it is attributed to John (that thesis is followed also by Ch. Lohr listing the Aristotelian medieval commentaries, and by T. Kaeppli in his compendium on the medieval Dominican *scriptores*). Only the part of *Auctoritates ethicorum* has been edited so far: the fragment, concerning the geometrical model of economic exchange and nature of money from the Book V. The author of the article published it in his book *Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w późnym średniowieczu* (Wrocław 2004); this fragment was later referred in details also in the book of the same author: „*Oeco-*

nomica mediaevalia” of Wrocław Dominicans. *Library and Studies of Friars, and Ethical-Economic Ideas: the Example from Silesia* (Spoleto 2010).

The sources of the text of *Auctoritates ethicorum* are the following: *translatio Lincoliensis* of the Aristotelian text, *Sententia libri ethicorum* by Thomas Aquinas, paraphrasis of *Ethica* by Albertus Magnus, and *Summa Alexandrinorum* (called *translacio arabica*). The fragments of the Book IV and Book V, described in the article, shed light on the method applied in the *Auctoritates*. *Summa Alexandrinorum* is quoted in the description of the virtue of *liberalitas*. Writing about diversity of *artes* and occupations the author cites Albertus Magnus, quoting after him the sentence delivered from Michael Ephesius, erroneously attributed to Eustratius by Albert. However, the Albertinian reference to the role of compensation of *labores & expensa* is omitted. The author of the *Auctoritates* refers mainly to the points common to St. Thomas and St. Albert.

Bibliografia

1. Albertus Magnus, *Ethicorum libri X*, [=] Alberti Magni *Opera omnia*, cura ac labore A. Borgnet, t. VII., Apud Ludovicum Vivès, Parisiis 1891.
2. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, ed. R.-A. Gauthier, [=] Aristoteles Latinus, XXVI, 1-3, Brill, Leiden-Bruxelles 1972 /obejmuje m.in. przekł. Roberta z Grosseteste oraz przekł. Roberta z Grosseteste poprawiony w anonimowej redakcji/
– *Auctoritates Aristotelis*, patrz: Hamesse, *Les "Auctoritates Aristotelis"*.
3. Augustinus Hipponensis, *De civitate Dei*, curaverunt B. Dombart et A. Kalb, seria: „Corpus Christianorum series Latina”, t. 38-40, Brepols, Turnholti 1955, voll.1-3.
4. Bucichowski W., *Lista lektorów dominikańskich prowincji polskiej (od erygowania prowincji do roku 1525)*, „Przegląd Tomistyczny” 6-7 (1997), s. 44-231 /obejmuje poz. 438: „Johannes Melzer de Franckenstein”, s. 132/.
5. Bukala M.W., *Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w późnym średniowieczu*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2004 /obejmuje edycję fragmentu *Auctoritates ethicorum* Jana z Ząbkowic, s. 232-244/.
6. Bukala M. W., *Crucial scholastic concepts concernig the idea of economic value*, [w:] „*I beni di questo mondo*”. *Teorie etico-economiche nel laboratorio dell'Europa medievale*. Atti del convegno della Società italiana per lo studio del pensiero medievale (S.I.S.P.M.), Roma, 19-21 settembre 2005, a cura di R. Lambertini e L. Sileo, seria: „Textes et Études du Moyen Âge”, t. 55, Federation Internationale des Instituts d'Études Medievales, Porto 2010, s. 349-357.
7. Bukala M.W., „*Oeconomica mediaevalia*” of Wrocław Dominicans. *Library and Studies of Friars, and Ethical-Economic Ideas: the Example from Silesia*, seria: „Studi”, t.16, „Fondazione CISAM, Spoleto 2010.
8. Bukala M.W., *O niestusznosci deprecjonowania rozważań ekonomicznych Arystotelesa*, „Archiwum Historii Filozofii i i Myśli Społecznej” 64 (2019), s. 33-43.
9. Bzovius [Bzowski] A., *Propago D. Hyacinthi thaumaturgi Poloni, seu De rebus praeclare gestis in Prouincia Poloniae ordinis Praedicatorum Commentarius*, Venetiis 1606 / książka dostępna również w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/12580/edition/11015?language=pl/>.
10. Chmielowska B., *Jana Frankensteina traktat „De modo peragendi Divinum officium in die parasceues Domini”*, „Przegląd Tomistyczny” 6-7 (1997), s. 394-442 [z edycją tekstu].
11. Czartoryski P., *Quelques éléments nouveaux quant au la question du commentaire de Gilles de Rome sur la Politique*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum”, 11 (1963), s. 43-48.

12. Czartoryski P., *Wczesna recepcja „Polityki” Arystotelesa na Uniwersytecie Krakowskim*, seria: „Monografie z dziejów nauki i techniki”, t. 21, Ossolineum, Wrocław 1963.
13. D’Alverny M.Th., *Remarque sur la tradition manuscrite de la Summa Alexandrinorum*, „Archives de histoire doctrinal et littéraire du Moyen Age” 49 (1982), s. 265-272.
14. Dunlop D.M., *The Arabic Tradition of the “Summa Alexandrinorum”*, „Archives de histoire doctrinal et littéraire du Moyen Age” 49 (1982), s. 253-263.
15. Hamesse J., *Les “Auctoritates Aristotelis”: un florilège médiéval étude historique et édition critique*, Publications Universitaires, Louvain 1974.
16. Hamesse J., *Johannes de Fonte – compilateur des “Parvi flores”: le témoignage de plusieurs manuscrits de la Bibliothèque Vaticane*, „Archivum Franciscanum Historicum” 88 (1995) 3-4, s. 515-531.
17. „Hermannus Alemannus v. 1240, m. 1272/1273 — *Liber Ethicorum* (Summa Alexandrinorum)”, [w:] *Mirabile. Archivio digitale della cultura medievale*, URL: <https://www.mirabileweb.it/title/liber-ethicorum-title/22352> (dostęp: 1.09.2022).
18. Johannes de Franckenstein, *Auctoritates politicorum*, rkps Wrocław, Bibl. Uniw. Wrocław, IV Q 52, s. 1-54.
19. Johannes de Franckenstein, *Auctoritates yconomicorum*, rkps Wrocław, Bibl. Uniw. Wrocław, IV Q 52, s. 54-58 [patrz: Słomczyńska, *Joannis Frankenstein commentarium in Oeconomica*].
20. Johannes de Franckenstein, *Auctoritates ethicorum*, rkps Wrocław, Bibl. Uniw. Wrocław, IV Q 52, s. 64-147 [edycja fragmentu w: Bukala, *Zagadnienia ekonomiczne*].
21. Kaeppli T., *Scriptores Ordinis praedicatorum medii aevi*, t. II, Ad S. Sabinae, Romae 1975.
22. Kalka K., *Sprawiedliwość i sprawności społeczne*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Bydgoszcz 1994.
23. Kałuża Ż., *Metateologia Mateusza z Krakowa*, „Studia Mediewistyczne” XX (1980) 1, s.19-90.
24. Kaye J., *Economy and Nature in the Fourteenth Century. Money, Market Exchange and the Emergence of Scientific Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.
25. Kielar P., *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, t. I, red. J. Kłoczowski, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów, Warszawa 1975, s. 271-516 [zbiór obejmuje m.in. artykuły: Jan z Ząbkowic, dominikanin, magister teologii, s. 423-456; Lista pisarzy dominikańskich klasztoru wrocławskiego, s. 456-516].

26. Korolec J.B., *Komentarz średni Averroesa do „Etyki nikomachejskiej” Arystotelesa*, [w:] tegoż, *Wolność, cnota, praxis*, wybór i opracowanie M. Olszewski, seria: „Studia z dziejów filozofii”, t. 1, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2006, s. 37-46 [oryginalnie opublikowane w: „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio F”, 45 (1990), s. 92-107].
27. Korolec J.B., *Studium generalne dominikanów klasztoru Świętej Trójcy w Krakowie*, [w:] *Dominikanie w środkowej Europie w XIII-XV wieku*, red. J. Kłoczowski i J. A. Spież (= *Studia nad historią dominikanów w Polsce*, t. III), W drodze, Poznań 2002, s. 173-186.
28. Langholm O., *Price and Value in the Aristotelian Tradition. A Study of Scholastic Economic Sources*, Universitetsforlaget, Bergen 1979.
29. Langholm O., *Economics in the Medieval Schools. Wealth, Exchange, Value, Money & Usury according to the Paris Theological Tradition 1200-1350*, Brill, Leiden – New York – Köln 1992.
30. *La „Summa Alexandrinorum”. Abrégé arabo-latin de l’Éthique à Nicomaque d’Aristote*. Édition critique, traduction française et introduction par F. Woerther, Leiden – Boston, Brill 2020¹.
31. *Les „Auctoritates Aristotelis”, leur utilisation et leur influence chez les auteurs médiévaux*. Actes du colloque à la Faculdade de letras da Universidade do Porto, 12-13 octobre 2012, édité par J. Hamesse et J. Meirinhos, seria: „Textes et Études du Moyen Âge”, t. 83, Federation Internationale des Instituts d’Etudes Medievales, Barcelona – Madrid 2015.
32. Lohr Ch., *Medieval Latin Aristotle Commentaries: „Jacobus – Johannes Juff”*, „Traditio” 26 (1970), s. 135-216.
33. Löhr G., *Die Dominikaner an der Leipziger Universität*, Albertus Magnus & Otto Harrassowitz, Vechta – Leipzig 1934.
34. Löhr G., *Breslauer Dominikaner des 15. Jahrh. auf auswärtigen Hochschulen*, „Archivum Fratrum Praedicatorum”, 13 (1943), s. 162-178.
35. Marchesi C., *La „Etica Nicomachea” nella tradizione medievale (documenti e appunti)*, Messina 1904 /obejmuje transkrypcję Summy Alexandrinorum/.
36. *Manuscript Admont 608 and Engelbert of Admont. Appendix 14: Summa Alexandrinorum*, ed. G. B. Fowler, „Archives de histoire doctrinal et littéraire du Moyen Age” 49 (1982), s. 195-252.
37. Mateusz z Krakowa, *O nabywaniu i przekazywaniu dóbr: podstawowe pojęcia, lichwa i etyka kupiecka*, tekst łac. wydał, przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył M.W. Bukala, seria: „Ad fontes”, t. XXII, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2011.
- Matheus de Cracovia, *De contractibus (De translacione rerum temporalium)*, patrz: Mateusz z Krakowa, *O nabywaniu i przekazywaniu dóbr*.

¹ Nie miałem jeszcze w ręce tej edycji przed oddaniem tekstu do druku.

38. Piron S., *Albert le Grand et le concept de valeur*, [w:] „*I beni di questo mondo*”. *Teorie etico-economiche nel laboratorio dell’Europa medievale*. Atti del convegno della Società italiana per lo studio del pensiero medievale (S.I.S.P.M.), Roma, 19-21 settembre 2005, a cura di R. Lambertini e L. Sileo, seria: „*Textes et Études du Moyen Âge*”, t. 55, Federation Internationale des Instituts d’Études Medievales, Porto 2010, s. 131-155.
39. Płotka M., *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2016.
40. Rebeta J., *Komentarz Pawła z Worczyna do „Etyki nikomachajskiej” Arystotelesa z 1424 r. Zarys problematyki filozoficzno-społecznej*, seria: „*Monografie z dziejów nauki i techniki*”, t. 41, Ossolineum, Wrocław 1970.
41. *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti, notisque historicis et criticis illustrati*, inchoavit J. Quéatif, absoolvit J. Erchard, t. I, apud J.-B.-Christophorum Ballard, Lutetiae Parisiorum 1719.
42. Słomczyńska A., *Joannis Frankenstein commentarium in Oeconomica Aristotelis*, „*Mediaevalia Philosophica Polonorum*” 32 (1995), s.101-108 (edycja tekstu).
– *Summa Alexandrinorum*, patrz: *La „Summa Alexandrinorum”...*; *Manuscript Admont 608...*; Marchesi, *La „Etica Nicomachea”...*
43. Swieżawski S., *Studium św. Tomasza u dominikanów w XV wieku*, „*Roczniki Filozoficzne KUL*” 17 (1969) 1, s. 19-39.
44. Tříška J., *Literální činnost předhusitské Univerzity (Fontes et commentationes litterarum, quae in universitate Pragensi prae-hussitica colebantur)*, Universita Karlova, Praha 1967.
45. Thomas de Aquino, *Sententia libri ethicorum*, [=] Sancti Thomae de Aquino *Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*, t. 47, Ad Sanctae Sabinae, Romae 1969, voll. 1-2.
46. Wójcik K., *Jana Frankensteina Rekomendacja brata Hermana OP wraz kwestią dyskutowaną z okazji nadania Hermanowi doktoratu z teologii na Uniwersytecie Krakowskim*, „*Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej Instytutu Filozofii i Socjologii PAN*” 18 (1974), s.13-52.
47. Wesoły M., *Aristotle’s Conception of Justice as Equality*, „*Eos*” 77 (1989), s. 211-220.
48. Zajchowska A., *Między uniwersytetem a klasztorem. Biografia i spuścizna pi-sarska Jana z Ząbkowic (†1446)*, Wydawnicwo Semper, Warszawa 2013.
49. Zdanek M., *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Wydawnictwo Neriton i Instytut Historii PAN, Kraków 2005.